

הַגְּדַת הַנְּתִיבִים

ביאורים והערות של הַנְּתִיבִי-עַם על ההגדה

ונסמך אליו
פירוש עַלִי נְתִיבִים
מקורות, הרחבות וביאורים
מהיושב באפרת
אברהם תורגמן

שנת ה'תש"פ

סימני הסדר

להלן קטע מתוך הדרוש לשבת הגדול שדרש רבי עמרם אבורביע זצ"ל בשנת תשט"ו בפתח-תקוה.

בדרשה הנ"ל ראה לנכון הרב עמרם לשזור בדבריו דברים שכתב המהר"ם אלשיך על דרך המוסר בהקשר לסימני הסדר.

להלן עריכה מחודשת של הדברים והיא נפרדת לאַרְבְּעָה רְאשִׁים¹: תחילה ציטוט הדרשה של הנתיבי-עם; חלוקתה לפסקאות; דברי המהר"ם אלשיך; ועליהם הערות עם ציון מקורות דברי המהר"ם והסברים וביאורים כפי אשר חנני ה' ע"פ חכמינו ראשונים ואחרונים.

נתיבי-עם דרשות

(א) מצאתי לנכון להביא הרמזים שכתב מורנו הרב רבי משה אלשיך ז"ל בט"ו מילים של סימני הסדר של הפסח.

(ב) קִדְשׁ - שיקדש עצמו במותר לו. (ג) וְרַחֵץ - רְחַצוּ הַזֶּכֶו. (ד) כִּרְפַס - כ"ף רי"ש, דיש לך רשות לעצמך לצמצם ולהסתפק במועט, ואילו לרש תמצא כפו. (ה) יַחַץ - פְּרוֹס המצה חציה לו וחציה לצפון אותה, רמז שמי שפורס ממנה לרעב צפון לו הזכות לעוה"ב. (ו) מְגִיד רְחֻצָה - שתגיד לאחרים לרחוץ את ידיהם וגופם מטינופי החטאים, ותהיה מזכה את הרבים. (ז) מוֹצִיא מַצָּה - שתהיה מוֹצִיא הַמַּצָּה שהיא היצר הטוב היפך החמץ שהוא היצה"ר ואין בין חמץ למצה אלא הפסק משהו באות ה"א רמז לחמץ שאיסורו במשהו. (ח) מְרוֹר - הוא היצר הרע. (ט) כוֹרֵךְ - שתכרוך אותו עם היצה"ט לעבוד את ה' בְּכָל לְבָבְךָ בשני יצריך. (י) שְׁלַחן עוֹרֵךְ - שתזכה להסב על שולחן של ארבע רגליים בעוה"ב לאכול מהטוב הצפון לך. (יא) צְפוֹן - שיהיו מעשיו צפונים וצנועים בְּ"הַצָּנֵעַ לְכַת עִם אֶלְקִיךָ". בְּרַךְ, הַלֵּל, נְרַצָּה - שתזכה לברך את ה' הלל של חירות, היפך ההלל של גיהנום שהוא יפה דנת וכו' שההלל מגן עדן הוא נרצה, עכ"ל.

עלי נתיבים

(א) מצאתי לנכון להביא הרמזים שכתב² מורנו הרב רבי משה אלשיך ז"ל³ בט"ו מילים של סימני הסדר של הפסח.

הנה כי מאשר בחר בנו יתברך והפליא לעשות עמנו ביצי"מ, חובה עלינו לידבק בו יתברך, ולבער שאור יצרנו הרע מקרבנו. וזכר, למען יזכור את הדבר הזה בשעה שמצה ומרור מונחים לפניו, נסדר רמז הענין בסדר הלילה ע"פ הדברים אשר שָׁמוּ ראשונים⁴ למזכרת הסדר, למען יהיה נזכר לקורא אותו.

¹ ע"ד הפסוק: ומשם יפרד ויהיה לאַרְבְּעָה רְאשִׁים (בראשית ב, י).

² שמות יג מפסוק ו ואילך, שאלה (י).

³ נולד בתורכיה בשנת ה"א רס"ז (1507), נפטר אחרי שנת ה"א שנ"ג (1593).

⁴ יש המיחסים סדר סימנים אלה לרש"י, אולם שד"ל מצא בכ"י (משנת רי"ז) לאחד מתלמידי מהרי"ל, שמחבר סדר סימנים אלה הוא רבינו שמואל מפלייזא, מבעלי התוספות.

וז"ל: קדש ורחץ, כרפס יחץ, מגיד רחצה, מוציא מצה, מרור כורף, שלחן עורף, צפון ברך, הלל נרצה.

(ב) קדש - שיקדש עצמו במותר לו.

והוא לרמוז כי כל איש ישראל אשר חננו ה' דעת כי שכל וכי שיג לו⁵, והשיגה יד שכלו כי לא טהור הוא מדברי עונת גברו מנו, ויחשוב מחשבות להביט אל האלקים אשר בראו. כי טרם החילו לסגף עצמו, תחת תענוגי רשעתו יתחיל בקל תחלה הלא הוא לקדש עצמו במותר לו⁶, וזהו אומרו: **קדש**.

(ג) ורחץ - רחצו הזכו.

ואחרי כן ראוי לך **תרחץ** מכל אשמת דבר, כד"א: "רחצו הזכו"⁷ בכל תמרוקי תשובה הראויים⁸.

(ד) כרפס - כ"ף רי"ש, דיש לך רשות לעצמך לצמצם ולהסתפק במועט, ואילו לרש תמצא כפו.

ואחר רחץ טומאותיך, קנה מדות קנייניות טובות, אחד - בל תרדוף אחר המותרות כי אם טוב ארחת ירק בחומץ באהבת ה'⁹. וזהו **כרפס**, הוא שאר ירקות מצטמק ויפה לך. והיה הרמז בכרפס מבשאר ירקות, לרמוז כי לעצמך תצמצם אך לא לדל, כי אם תמלא כפו כי בצדקה תכונך¹⁰.

וע"ע בספרו של הרב מנחם מ. כשר 'הגדה שלמה' פרק ששה עשר (עמ' 77-82) שהביא ארבעה עשר סימנים שונים לסדר ליל פסח.

⁵ ע"פ מ"ש במלכים א יח, כז: כי שיח וכי שיג לו וכי דרך לו... ופירש שם בעל מצודת דוד: משיג השגות ומעיין בחכמות.

⁶ מקורו בדברי רבא בגמ' יבמות דף כ ע"א שפירש ש"איסור קדושה" הוא מלשון 'קדש עצמך במותר לך'. ופי' שם רש"י 'קדש עצמך' - לעמוד ולהיזהר, 'אף במותר לך' - להוסיף עליהם שניות, המותר לך על העריות, כדי שלא תבוא לידי עריות האסורות מן התורה.

בספר כד הקמת, יראה: כל הנודר עצמו בזה **ופורש מהם** (מהדברים המותרים) **זולתי במוכרח ובכדי חיותו**, הוא הנקרא קדוש, וכמ"ש 'קדש עצמך במותר לך'.

ועוד שם בערך הקדושה: וענין הקדושה הזאת שנצטוינו בה, הוא הפרישות שיגדור אדם את עצמו, ושיפרוש מן התאוות, אפילו ממה שאמרו שהוא מותר, כענין שאמרו 'קדש עצמך במותר לך', וזה בענין המאכל והמשתה, **שיאכל וישתה מן המותר פחות ממה שראוי** ולא יתכוין אלא לקיום הגוף בלבד.

⁷ ישעיהו פרק א פסוק טז: **רחצו הזכו**, הסירו רע מעלליכם מנגד עיני, חדלו הרע.

⁸ כן פירש בעל מצודת דוד - הסירו כתמות העון בתשובה.

⁹ ע"פ מ"ש במשלי טו, יז: טוב ארחת ירק ואהבה שם, משור אבוס ושאנה בו.

¹⁰ ע"פ מ"ש בישעיהו נד, יד: **בצדקה תכונני**, רחמי מעשק כי לא תיראי, וממחתה, כי לא תקרב אליך. ופירש בעל מצודת דוד: בצדקה תכונני - בעבור הצדקה שתעשי, תהיה נכונה בכל טובה.

וזה רמז באותיות אלו : **כ"ף רי"ש**, כלומר תמלא כף בעל ריש ועוני¹¹. וגם תפייסהו בדברים¹², כי הנותן לרש מתברך בשש ברכות והמפייסו ב"א שהוא לסמוך לבו¹³, וזהו **פ"א סמ"ך**, לומר כי אחרי מלאך כף הריש, גם בפה תסמכהו כי תפייסהו.

(ה) יִסַּץ - פָּרוֹס הַמְצָה חֲצִיָּה לוֹ וְחֲצִיָּה לְצַפּוֹן אוֹתָהּ, רִמֵּז שְׁמֵי שְׁפוֹרֵס מִמְנָה לְרַעֲב צַפּוֹן לוֹ הַזְכוּת לְעוֹלָם הַבָּא.

ושמא תאמר : כי מה תעשה ואין ירך משגת? אין זה עיכוב, כי "הלוא פרס לרעב לחמך"¹⁴. וזהו **יחץ** שהוא פרוס המצה אשר לך, חציה לשמור לאחר המזון, וחציה לאכול כעת¹⁵. והוא רמז "פרס לרעב", שמה שפורס לו הוא לשמור לעולם הבא הזכות אחר הנתינה.

¹¹ ע"פ מ"ש במשלי יג, יח : **ריש** וקלון פורע מוסר, וְשׁוֹמֵר תּוֹכַחַת יִכְבֵּד. ופירש בעל מצודת דוד ד"ה ריש - עניות.

¹² וכן נפסק להלכה בשו"ע יו"ד סימן רמט סעיף ג : **צריך ליתן הצדקה בסבר פנים יפות, בשמחה ובטוב לבב, ומתאונן עם העני בצערו ומדבר לו דברי תנחומין.** ואם נתנה בפנים זועפות ורעות, הפסיד זכותו.

וכן בסעיף שאחריו (סעיף ד) : אם שאל לו העני ואין לו מה יתן לו, לא יגער בו ויגביה קולו עליו, אלא **יפייסנו בדברים ויראה לבו הטוב שרצונו ליתן לו** אלא שאין ידו משגת. הגה : ואסור להחזיר העני השואל ריקם, אפילו אין נותן לו רק גרוגרת אחת, שנאמר : "אל ישב דך נכלם עני..." (תהילים עד, כא).

¹³ ומקורו בגמ' בבא בתרא דף ט עמוד ב.

ואמר רבי יצחק: כל הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות, והמפייסו בדברים - מתברך ב"א ברכות. הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות, דכתיב: הלוא פרס לרעב לחמך, ועניים מרודים תביא בית, כי תראה ערם וכסיתו, ומבשרך לא תתעלם (ישעיהו נח, ז). ומי שעושה כן, מבשרו הכתוב (שם, ח-ט) שיתברך בשש ברכות : (א) אִז יִבְקַע כְּשַׁחַר אוֹרֶךְ (ב) וְאַרְכְּתָךְ מֵהֵרָה תִצְמַח (ג) וְהֵלֶךְ לְפָנֶיךָ צְדָקָךְ (ד) כְּבוֹד ה' יֵאֱסָפֶךָ (ה) אִז תִּקְרָא וְה' יַעֲנֶה (ו) תִּשְׁוַע וַיֹּאמֶר הַנְּבִי.

והמפייסו בדברים מתברך באחת עשרה ברכות, שנאמר : "ותפק לרעב נפשך, ונפש נענה תשביע", ופירשו שם התוספות ד"נפש נענה תשביע", היינו תשביע בדברים, שתפייסנו בדברים. ואם עושה כן, הכתוב מבשרו אחר כן ב"א ברכות : (א) וְנָרַח בְּחֶשֶׁךְ אוֹרֶךְ, (ב) וְאַפְלַתְךָ כְּצִהְרִים. (ג) וְנִחַךְ ה' תְּמִיד, (ד) וְהִשְׁבִּיעַ בְּצַחְצְחוֹת נֶפֶשְׁךָ, (ה) וְעֲצַמְתֶּיךָ יִחְלִיץ, (ו) וְהִיִּית כְּגֵן תְּוֵה, (ז) וְכִמּוֹצָא מִיָּם, אֲשֶׁר לֹא יִכְזְבוּ מִיָּמָיו. (ח) וּבְנוּ מִמֶּךָ חֲרָבוֹת עוֹלָם, (ט) מוֹסְדֵי דוֹר וְדוֹר תִּקּוּמָם, (י) וְקִרָא לְךָ גֹדֵר פָּרָץ, (יא) מִשְׁבֵּב נְתִיבוֹת לְשִׁבְתָּ. (ישעיהו שם פסוקים י-יב).

¹⁴ ישעיהו נח, ז : **הלוא פרס לרעב לחמך**, ועניים מרודים תביא בית, כי תראה ערם וכסיתו, ומבשרך לא תתעלם.

¹⁵ וכ"פ בשו"ע תעג, ו : ויקח מצה האמצעית ויבצענה לשתיים, ויתן חציה לאחד מהמסובין לשומרה לאפיקומן ונותנין אותה תחת המפה, וחציה השני ישים בין שתי השלימות.

(¹¹) **מִגִּיד כְּחֶצֶה** - שתגיד לאחרים לרחוץ את ידיהם וגופם מטינופי החטאים, ותהיה מזכה את הרבים.

ואחר שקדשת עצמך מטומאתך ונתת צדקה להעזר מן השמים, גם **מגיד רחצה** לעם¹⁶ שירחצו מטומאותיהם וישובו גם הם עד ה'¹⁷, שתהיה זוכה ומזכה¹⁸.

(¹⁷) **מוציא מצה** - שתהיה מוציא המצה שהיא היצר הטוב היפך החמץ שהוא היצר הרע ואין בין חמץ למצה אלא הפסק משהו באות ה"א רמז לחמץ שאיסורו במשהו.

ואח"כ, ע"י כן, תהיה **מוציא מצה**. כי היצה"ט שהוא כטמון לפני היצה"ר, יצא בגבורתו בעזרת תשובה ומעשה הצדקה. וזהו מוציא מצה, כי תהיה מוציא היצה"ט הנקרא מצה כמ"ש חכמי האמת הפך החמץ שהוא היצה"ר¹⁹.
וכן הוא, כי אין בין זה לזה אלא נקודה אחת, כי אותיות דדין כאותיות דדין²⁰ אלא שבזה ה"א ובזה ח"ת. כי היצר הטוב כרעה²¹ תלוי, רמז לבעלי תשובה שנכנסים משם.

¹⁶ והוא מ"ש הכתוב "וְכָפַר בְּעַדוֹ וּבְעַד בֵּיתוֹ" ואח"כ "וּבְעַד כָּל קְהַל יִשְׂרָאֵל" (ויקרא טז, יז). וכן בגמ' ב"מ קז ע"ב דרש ריש לקיש עה"פ: "הַתְּקוּשָׁשׁוּ וְקוּשׁוּ" (צפניה ב, א) - קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים!

¹⁷ **התשובה עד ה'** מוזכרת במספר מקומות: דברים ד, ל: וְשַׁבְתָּ עַד ה' אֱלֹהֶיךָ; וכן בדברים ל, ב: וְשַׁבְתָּ עַד ה' אֱלֹהֶיךָ; וכן בהושע יד, ב: שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד ה' אֱלֹהֶיךָ; וכן באיכה ג, מ: נִחַפְּשָׁה דְרָכֵינוּ וְנִחְקְרָה, וְנִשׁוּבָה עַד ה'.

¹⁸ בגמ' סוטה דף יג ע"ב מובא בשם יש אומרים: לא מת משה, כתיב הכא: "וַיָּמָת שָׁם מֹשֶׁה" (דברים לד, ה), וכתיב התם: "וַיְהִי שָׁם עִם ה'..." (שמות לד, כח), מה להלן עומד ומשמש, אף כאן עומד ומשמש.

ופירש המלבי"ם (יהושע א, א) את הגמ' הנ"ל, ר"ל: כי הצדיק העוסק רק להשלים את עצמו תופסק עבודתו בעת מותו, אבל העוסק לשלמות הדור והדורות הבאים, הוא **זוכה ומזכה לדור אחרון**. והעבודה המתמדת בסבתו גם אחרי מותו תקרא על שמו, כמ"ש "וְצַדִּיקוֹתָי עֹמְדוֹת לְעַד" (תהלים קיא, ג), וז"ש הכתוב "וַיְהִי אַחֲרַי מוֹת מֹשֶׁה עֶבֶד ה'..." שגם אחר מותו משה היה עבד ה'.

¹⁹ זוהר כרך א (בראשית) פרשת ויחי דף רכו עמוד ב: **ואקרון חמץ, יצר הרע**, ולמיעל במצה, חולקא קדישא דקודשא בריך הוא. ותרגומו: **ונקראים חמץ, יצר הרע**, ולחפנס במצה, חלק הקדוש של הקדוש ברוך הוא.

²⁰ אותיות של (מילה) זו ח.מ.ץ' זהות לאותיות של (מילה) זו מ.צ.ה'. האות ח' (חמץ) והאות ה' (מצה) כמעט דומות, חוץ מהריוח הקטן ברגל של ה"א (מה שקורהו כאן 'נקודה') שמבדיל ביניהם.

²¹ תרגומו: רגליו.

כמו שאמרו ז"ל²²: העולם הזה נברא בְּה"א פְּאֶכְסְדְרָה²³ כו', אך המחזיק ביצר הרע סותם בין ירך ה"א וגגה ונועל דלת התשובה. וזהו חִי"ת של חמץ, שבו שאור שבעיסה²⁴ המחמיץ ומעפש העיסה.

(ח) מְרוֹר - הוא היצר הרע.

ואחר צאת היצר הטוב בגבורתו, את הַמְרוֹר - הוא היצר הרע כי מר הוא, תשקע בטיט²⁵.

(ט) פֹּרֵךְ - שתכרוך אותו עם היצר הטוב לעבוד את ה' פְּכָל לְפָנֶיךָ בְּשָׁנֵי יִצְרִיךָ.

ואחרי כן תוסיף כי יהיה פֹּרֵךְ, כי תהיה פֹּרֵךְ המרור עם המצה. והוא כי היצר הטוב תכרוך עם היצר הרע, שגם בו תעבוד את ה' כענין "בְּכָל לְבָבְךָ", בשני יצריך²⁶, שיהיה נגרר אחר היצר הטוב.

²² גמ' מנחות דף כט ע"ב. כדדרש ר' יהודה בר ר' אילעאי: אלו שני עולמות שברא הקב"ה, אחד בה"י ואחד ביו"ד, ואיני יודע אם העולם הבא ביו"ד והעולם הזה בה"י, אם העולם הזה ביו"ד והעולם הבא בה"י?

- כשהוא אומר: "אֵלֶּה תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבְרָאָם" (בראשית ב, ד), אל תקרי "בְּהִבְרָאָם" אלא בה"י בראם, הוי אומר: העולם הזה בה"י, והעולם הבא ביו"ד.
- ומפני מה נברא העולם הזה בה"י (פתוח למטה)?
- מפני שדומה לְאֶכְסְדְרָה (שפתוחה לגמרי בדופן אחת וכן העולם הזה פתוח), שכל הרוצה לצאת (לתרבות רעה) יצא (והבחירה היא בידי האדם).
- ומאי טעמא תליא כרעיה (מדוע תלויה הרגל של האות ה"א ולא מחוברת לגגה)?
- דאי הדר בתשובה מעיילי ליה (ללמדך, שאם יחזור בתשובה מעלין אותו בפתח העליון שבין הרגל לגג של האות ה"א ומקבלים אותו בחזרה).

²³ מילה יונית ופי': בנין-עמודים מְקוֹרָה המשמש מבוא לבית, מעין מסדרון (אבן שושן).

²⁴ ביטוי זה מופיע בגמ' ברכות דף ז' עמוד א: רבי אלכסנדר אחר תפילתו היה אומר כך: רבון העולמים! גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך, ומי מעכב? **שאור שבעיסה** ושעבוד מלכויות; יהי רצון מלפניך שתצילנו מידם, ונשוב לעשות חוקי רצונך בלבב שלם. ופירש רש"י ד"ה **שאור שבעיסה - יצר הרע שבלבנו, המחמיצנו**.

וכ"פ האברבנאל (שמות יב, ג) ז"ל: והנה איסור החמץ מורה על הרחקת התאוות החומסות, כי החמץ והשאור הוא יצר הרע, והוא אשר קראו חז"ל שאור שבעיסה. ולזה צייתה תורה שלא יקריבו בקרבן כל שאור וכל דבש, לפי שהיה **השאור רמז ליצר הרע** והדבש רמז למתיקות החיים והתענוגים המותרים הנמשכים אחריו.

²⁵ כדפסק השו"ע סימן תעה סעיף א: ואחר כך יקח **כזית מרור וישקענו כולו בחרוסת**, ולא ישהנו בתוכו, שלא יבטל טעם מרירותו. ומטעם זה צריך לנער החרוסת מעליו, ויברך "על אכילת מרור" ויאכלנו בלא הסיבה.

²⁶ גמ' ברכות דף נד ע"א: "בְּכָל לְבָבְךָ" (דברים ו, ה) - בשני יצריך, ביצר טוב וביצר הרע.

(י) **שְׁלֹחַן עוֹרֵךְ** - שתזכה להסב על שולחן של ארבע רגליים²⁷ בעולם הבא לאכול מהטוב הצפון לך.

ובזה תהיה **שְׁלֹחַן עוֹרֵךְ** בגן עדן ואוכל טוב בעולם הבא, כמד"א²⁸: "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך..."²⁹.

(יא) **צָפוֹן** - שיהיו מעשיו צפונים וצנועים פִּי"ה צָנִיעַ לְכַת עִם אֶלְקֵיךָ"³⁰.

פָּרֵךְ, **פֶּלֶל**, **נִרְצָה** - שתזכה לפרך את ה' הלל של חירות, היפך ההלל של גיהנום שהוא יפה דנת וכו' שההלל מגן עדן הוא נרצה, עד כאן לשונו.

ואחר כך **הלל** של חירות, היפך הלל שמגהינום שהוא של עבדות שהוא 'יפה דנת וכו'³¹, שאשר מגן עדן הוא ה**נִרְצָה**.

²⁷ לא מצאתי דברים אלו בדברי המהר"ם אלשיך, ואגב אורחא נימא מילתא במעלת שולחן של ארבע רגליים.

האר"י ז"ל הקפיד מאוד לאכול דוקא על שולחן של ד' רגליים כדוגמת שולחן המקדש. בספר 'שיבת ציון' לרב בן ציון מוצפי (שער א' אות י') מביא מקור לכך מהזוה"ק [רעיא מהימנא כרך ג (דברים) פ' עקב דף רעג ע"ב]: ואות ד' ד'אחד' דצריך לארכאה בה, הה"ד: "להאריך ימים על ממלכתו", ובג"ד צריך לארכאה על **פתורא דאיהי ד' כלילא מד' רגלין דפתורא**, בגין יקרא דאות דלי"ת, צריך לארכאה על פתורא בגין עניים. ועוד בתיקוני הזוהר, תיקון מז דף פד ע"א: וּשְׁבַת צָרִיךְ לְתַקְנָא בֵּיהַ פְּתוּרָא **בְּאַרְבַּע רַגְלִין**, כְּגוֹנוֹנָא דְפְתוּרָא דְלַעִילָא דְאִתְמַר בֵּיהַ: זֶה הַשְּׁלֹחַן אֲשֶׁר לְפָנַי ה' (יחזקאל מא, כב), ועלה אתמר: תַּעֲרוֹךְ לְפָנַי שְׁלֹחַן (תהילים כג, ה).

ותרגומו: ובשבת צריך **לתקן שולחן עם ארבע רגלים**, כמו השולחן שלמעלה, שְׁנֵאמַר בו: זֶה הַשְּׁלֹחַן אֲשֶׁר לְפָנַי ה', ועליו נֵאמַר: תַּעֲרוֹךְ לְפָנַי שְׁלֹחַן.²⁸ כמה דאת אמר.

²⁹ תהלים לא, כ: מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, פִּעֲלַתְּ לַחֲסִים בְּךָ, נִגְדַת בְּנֵי אָדָם. ופירש בעל מצודת דוד ד"ה מה רב - מה מאוד רב הטוב אשר צפנת לתת ליראיך בעוה"ב.³⁰ מיכה ו, ח: הגיד לך אדם מה טוב, ומה ה' דורש ממך, כי אם עשות משפט ואהבת חסד, ו**הצנע לכת עם אלקיך**.

³¹ 'הלל שמגהינם' - כוונתו למ"ש בגמ' עירובין דף יט ע"א: דאמר רבי יהושע בן לוי: מאי דכתיב: "עֲבַרְי בְּעַמֶּק הַבְּכָא, מֵעֵין יִשִּׁיתוּהוּ, גַּם בְּרִכּוֹת יַעֲטָה מוֹרָה" (תהילים פד, ז)? "עֲבַרְי" - אלו בני אדם שעוברין על רצונו של הקדוש ברוך הוא; "בְּעַמֶּק" - שמעמיקין להם גיהנום;

"הַבְּכָא" - שבוכין ומורידין דמעות כמעין של שיתין (שהוא נקב בבנין המזבח, שניסוך היין שהיו מנסכים בספלים שבמזבח, יורד לתוכו כל השנה),
"גַּם בְּרִכּוֹת יַעֲטָה מוֹרָה" - שמצדיקין עליהם את הדין, ואומרים לפניו: "**רבוננו של עולם!** יפה דנת, יפה זיכית, יפה חייבת, ויפה תיקנת גיהנום לרשעים, גן עדן לצדיקים".